

Զինա Գասյան
ԱրՊՀ ասպիրանտ, ՄՄՀ դասախոս,
Արցախ

Անոտացիա: Խոջալուի ազատագրման նախօրեին Արցախի զինված ուժերի կողմից արվել էր հայտարարություն, որ տարածքը լքելու համար ադրբեջանցի խաղաղ բնակչությանը տրամադրվել է մարդասիրական միջանցք: Նախքան ռազմական գործողություններ ձեռնարկելը արցախյան կողմը բարձրախոսներով տեղյակ էր պահել տեղացիներին մոտալուտ հարձակման մասին և առաջարկել անհապաղ լքել տարածքը: Ի պատասխան, Բաքվի իշխանությունները ցուցաբերել էին խոր անտարբերություն: Խոջալուի անմեղ նահատակները Ադրբեջանի իշխանություններ-ընդդիմություն կատաղի մրցապայքարի գոհերն են, որի մասին բազմիցս փաստել են հենց իրենք՝ նախկին իշխանավորները: Սակայն ներկայումս Խոջալուի դեպքերի առթիվ ադրբեջանական պատմաբանները և քաղաքական գործիչները խեղաթուրելով իրականությունը, փորձում են ներկայացնել որպես հայերի վրեժխնդրություն:

Բանալի բառեր՝ ԼՂՀ ադրբեջանական ագրեսիա, ինքնապաշտպանական ուժեր, Խոջալու (Իվանյան), մեսխեթցի թուրքեր, Այազ Մուրալիբով, Ադդամ (Ակնա), ադրբեջանական խեղաթուրում:

1988 թվականի Արցախի ազատագրական պայքարի արդյունքը եղավ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության հռչակումը:

1991թ. սեպտեմբերի 2-ին Ստեփանակերտում տեղի ունեցավ ժողովրդական պատգամավորների Լեռնային Ղարաբաղի մարզային և Շահումյանի շրջանային խորհուրդների համատեղ նստաշրջան՝ բոլոր պատգամավորների մասնակցությամբ, որը, արտահայտելով արցախահայության կամքը, ընդունեց որոշում և հռչակագիր ԼՂԻՄ-ի և նրան կից Շահումյանի շրջանի սահմաններում Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետություն (ԼՂՀ) հռչակելու մասին: Հռչակագրում շարադրված բոլոր սկզբունքային հարցերը հիմնավորված էին, ապացուցված, որ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության հռչակումը պայմանական անհրաժեշտություն է, որը կարող է «ինքնուրույն որոշել իր պայմանական իրավական կարգավիճակը»:[1, էջ 9-10] Այդ փաստաթղթերով արցախահայությունը նորից հաստատեց ազատության համար մինչև վերջ պայքարելու իր վճռականությունը: Ավելի ուշ՝ 1991 թ. դեկտեմբերի 10-ին, արցախահայությունը, օգտվելով ինքնորոշման սահմանադրական իրավունքից, միջազգային դիտորդների ներկայությամբ անցկացրեց անկախության հանրաքվե, որը հաստատեց Լեռնային Ղարաբաղի անկախությունը:

Սակայն Ադրբեջանը ոչ մի կերպ չէր ցանկանում ընդունել այդ իրողությունը: Ուստի պատահակ չէր, որ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության հռչակումից հետո Ադրբեջանի Գերագույն խորհրդի նախագահությունն ընդունեց որոշում, որով տեղի ունեցածը համարեց դավադրություն Ադրբեջանի տարածքային ամբողջականության և անկախության դեմ և հանրապետության ուժային գերատեսչություններին հանձնարարեց խափանել այդ Հռչակագրի իրականացման ցանկացած փորձ՝ պատասխանատվության ենթարկելով դրա հեղինակներին: Միաժամանակ հանրապետության Կազմկոմիտեին հանձնարարվեց լրացուցիչ միջոցառումներ ձեռնարկել ԼՂԻՄ-ի բնակչության զինաթափումն արագացնելու ուղղությամբ: Սակայն այս հանձնարարականները անհնար էր իրականացնել, քանի որ մարզի մեծ մասը, գտնվելով արցախյան ուժերի վերահսկողության ներքո, անհասանելի էր Ադրբեջանի պաշտոնական անձանց համար:[2, էջ 149]

1991 թ. նոյեմբեր-դեկտեմբերին Ադրբեջանը բացահայտ ագրեսիա սկսեց ԼՂՀ դեմ: Ռմբակոծվում էին հայկական գյուղերն ու քաղաքները: Արցախի հայության գոյատևման միակ ելքը ադրբեջանական կրակակետերը վերացնելն էր: Այդ նպատակով ստեղծվեցին ինքնապաշտպանական ուժեր:

1991 թ. վերջերին և 1992 թ սկզբներին ԼՂՀ տարածքում կազմավորվեցին 10-ից ավելի վաշտեր ու դասակներ, որոնց մեջ ընդգրկվեցին շուրջ 1000 մարտիկներ: Այդ կամավորական ջոկատների հարվածների տակ մինչև մայիսի վերջը վնասազերծվեցին թշնամու ավելի քան 40 ռազմական

հենակետեր:[3, էջ 311] Առաջին հերթին ինքնապաշտպանական ուժերը ձեռնամուխ եղան Ստեփանակերտը շրջապատող կրակակետերի վերացմանը, որոնք սպառնալի վիճակ էին ստեղծել ԼՂՀ մայրաքաղաքի համար:

Դաժան մարտերից հետո ազատագրվեցին Ստեփանակերտի արվարձան Կրկժանը: 1992 թ. փետրվարի 10-11-ը թշնամուց ազատագրվեց Մալիբեկլուն: Վնասագերծվեց Ստեփանակերտը Մարտունու շրջանի հետ կապող ճանապարհի վրա դարանակալած ՕՄՕՆ-ականների որջի վերածված Ղարադաղուն: Մարտունիում տեղակայված ինքնապաշտպանական ջոկատների հիմնական ուժերը ոչնչացրին Ֆիզուլու շրջանի Վեյսալու գյուղի կրակակետերը: [3, էջ 310] Նման հենակետերից էր նաև Խոջալուն, որը փակում էր Ստեփանակերտ – Ասկերան ճանապարհը:

Խոջալուն 20-րդ դարի 80-ական թթ. ադրբեջանաբնակ (հիմնականում մեսխեթցի թուրքեր) տարածք էր, ԼՂԻՄ տարածքում բնակչության թվաքանակով Շուշիից հետո զբաղեցնում էր երկրորդ տեղը: Տեղակայված լինելով ռազմավարական կարևոր նշանակության վայրում՝ փաստացիորեն Լեռնային Ղարաբաղի տարածքը բաժանում է երկու մասի: Խոջալուի ռազմավարական կարևոր նշանակությունը հասկանում էին նաև ադրբեջանական իշխանությունները, որի պատճառով էլ ձեռնամուխ էին եղել ինչպես ակտիվ շինարարական մեծ աշխատանքներ իրականացնելուն, այնպես էլ տեղի բնակչության ժողովրդագրական պատկերը փոխելուն՝ հանրապետության տարբեր շրջաններից ադրբեջանցիներով տարածքը վերաբնակեցնելով [4, էջ 15] իսկ 1989թ.-ից հետո ներառելով նաև Ֆերգանայից թուրք-մեսխեթցիների, ինչը նպաստեց տեղի բնակչության եռապատկմանը (1991թ. դրությամբ Խոջալուի բնակչությունը հասել էր 6300-ի: Բնակչության արհեստական աճի շնորհիվ Խոջալուն Բաքվի կողմից ստացավ քաղաքի կարգավիճակ):[5]

Խոջալուն հարմար ռազմական հենակետ էր մի կողմից Ասկերանը, մյուս կողմից Ստեփանակերտը աքցանի մեջ առնելու համար: Հիմնականում մեսխեթցի թուրքերով վերաբնակեցված այդ բնակավայրում էր գտնվում Արցախի արտաքին աշխարհի հետ կապող միակ օդանավակայանը, որն ադրբեջանցիները վերածել էին մինչև ատամները զինված հատուկ նշանակության ջոկատների կենտրոնատեղիի: Բաքվի իշխանությունները հոգ էին տանում, որ Խոջալուն հարձակողական զենքի մեծ պահեստ ունենա և համապատասխան հրամկազմ: [6, էջ 94] Ադրբեջանը զենք, զինամթերք, և միաժամանակ մարդկային լուրջ ռեսուրսներ էր կենտրոնացնում Խոջալուում՝ բանտերից անգամ ազատելով քրեական հանցագործների՝ զինելով ու ջոկատներ կազմած Ղարաբաղ ուղարկելով: Խոջալուի կրակակետերը լռեցնելու համար ԼՂՀ ռազմական ուժերը որոշեցին առաջին հերթին հսկողության տակ վերցնել օդանավակայանը: 1992 թ. փետրվարի 25-ի լույս 26-ի գիշերը հայկական ջոկատները Աշոտ Ղուլյանի (Բեկոր) գլխավորությամբ հասան առաջավոր դիրքերին: Անակնկալի եկած հակառակորդը նահանջեց:[2, էջ 153], [7, էջ 51] Առանց զոհերի հայ ազատամարտիկներն առաջացան դեպի օդանավակայան: Նրանք գլխավոր ճանապարհի կողմից միջանցք էին թողել, որպեսզի խոջալուի բնակիչները հեռանային Ադդամ: Փետրվարի 26-ին մի քանի ժամվա ընթացքում հայ ինքնապաշտպանական ուժերը, տալով 8 զոհ և 20 վիրավոր, լիովին ջախջաղեցին Խոջալուում տեղակայված ադրբեջանական ուժերը: [2, էջ 153:] Վերջինիս վերջին հենակետի՝ հինգհարկանի շենքի գրավումով, երեկոյան ժամը 16-ին ամբողջությամբ ազատագրվել էր:[8]

Ադրբեջանական իշխանությունները ոչինչ չեն ձեռնարկել խաղաղ բնակչությանը ռազմական գործողությունների գոտուց տարհանելու համար: Կազմակերպված տարհանման բացակայության պայմաններում Խոջալուի բնակիչները փորձեցին ինքնուրույն դուրս գալ իրավիճակից՝ շարժվելով տարբեր ուղղություններով: Նրանց մի մասը սկսեց առաջանալ Կարկառ գետի հովտով՝ ձախ կողմում թողնելով Ասկերանը: Բարեհաջող կերպով անցնելով հայկական բոլոր բնակավայրերի և դիրքերի մոտով, նրանք անցնում են նախկին ԼՂԻՄ-ի վարչական սահմանը և հայտնվում ադրբեջանական զինված խմբավորումների կողմից վերահսկվող տարածքում: Հենց այստեղ՝ մարդասիրական միջանցքի ծայրին, Ադդամի մատույցների մոտ էլ՝ Խոջալուից մոտ 11 կմ հեռավորության վրա, զոհվում են Խոջալուից հեռացածների մի մասը: Ամենայն հավանականությամբ զոհ գնալով դիմահար նշանառու կրակոցների: Այդ ժամանակի ադրբեջանցի ուսումնասիրողները և մամուլը հիմնականում հակասական տեղեկատվություններ են հաղորդում Խոջալուի «հարցի» շուրջ, որը վկայում է ներքին քաղաքականության մեջ որոշ քաղաքական ուժերի շահաբաժինների և իշխանության գալու ձգտումների մասին:

Խաղաղ բնակիչների մահվան պատճառ դարձած Խոջալուի դեպքերը Ադրբեջանում իշխանության համար մղված քաղաքական պայքարի արդյունք էր: Իրական պատճառներն առավել համոզիչ ներկայացված են իրադարձությունների ադրբեջանցի մասնակիցների և ակնաստեսների վկայություններում: Ադրբեջանցի լրագրող Մ. Սաֆարովին վկայում է. «Խոջալուն գրավում էր ռազմավարական կարևոր դիրք: Խոջալուի կորուստը նշանակում էր Ադրբեջանի նախագահ Այազ Մութալիբովի քաղաքական ֆիասկո»:[9] Դեռևս, 1991թ. նոյեմբերին Ղարաբաղի Մարտունի շրջանի և Ադղամի սահմանագծում անհասկանալի հանգամանքներում ավիավթարի էր ենթարկվել Ա. Մութալիբովի մերձավորներին և համախոհներին տեղափոխող ադրբեջանական մի ուղղաթիռ: Միակ մարդը, որն այդ օրը հրաժարվեց ուղղաթիռը նստելուց, ընդդիմադիր Ազգային ճակատի կարկառուն ներկայացուցիչ Թամեռլան Ղարանն էր: Ադրբեջանում գրեթե ապացուցված է համարվում այն փաստը, որ ուղղաթիռը խոցվել է հենց Ազգային ճակատի ներկայացուցիչների կողմից՝ Մութալիբովին պաշտոնանկ անելու նպատակով: Բայց 1991 թվականի վերջին այդ խնդիրը նրանց չհաջողվեց լուծել: Մութալիբովից ձերբազատվելու համար նոր գոհեր պահանջվեցին: Մի քանի ամիս անց, 1992թ. փետրվարի 25-ին, նախապես զգուշացնելով մոտալուտ հարձակման մասին և կոչ անելով դուրս բերել խաղաղ բնակչությանը տրամադրված միջանցքով դեպի Ադղամ, Արցախի ինքնապաշտպանական ուժերը սկսեցին Խոջալուի ազատագրման գործողությունը: Հաջորդ իսկ օրը Ադրբեջանում արդեն թնդում էր «հայերի կողմից բարբարոսությունների և դաժան սպանդի» և 800-1000 զոհերի մասին լուրը:

ԱԺՃ-ն անմիջապես պահանջում է Ադրբեջանի Բարձրագույն խորհրդի արտահերթ նիստ, որի ժամանակ Չինգիզ Մուստաֆանը, ով ադրբեջանցիների կողմից վերահսկվող տարածքներում տեղի ունեցած ռդբերգական իրադարձությունից անմիջապես հետո լուսանկարել և նկարահանել էր զոհվածների մարմինները, որոնք դեռ այլանդակված չէին, ցուցադրում է Խոջալուի «կոտորածի» կադրերը: Այնուհետև այն ցուցադրվում է Ադրբեջանի տարբեր հեռուստաալիքներով՝ բողոքի ալիք առաջացնելով նախագահի նկատմամբ:

Իսկ ի՞նչ է տեղի ունեցել Խոջալուի մյուս բնակիչների հետ:

Խոջալուի քաղաքապետ Էլման Մամեդովի վկայությամբ, ինքն անձամբ բազմիցս օգնության է դիմել հանրապետության համապատասխան մարմիններին՝ կանանց, ծերերին և երեխաներին դուրս բերելու համար ուղղաթիռներ ուղարկելու համար, սակայն ապարդյուն:[10] Խոջալուի բնակիչների մյուս մասը իրենց հատկացված «մարդասիրական միջանցքով» Ադղամ գնալու փոխարեն շարժվել են դեպի հայկական վերահսկողության ներքո գտնվող Նախիջևանիկ գյուղը, որն, ըստ Ադղամից ռադիոկապով իրենց հաղորդած տվյալների, գրավվել էր ադրբեջանական զորամիավորումների կողմից: [4, էջ 22] Դեպքերի մասնակից Մուլեյման Աբբասովը վկայել է. «Մենք բնակիչների մի մասի հետ հասանք Նախիջևանիկ գյուղ՝ հուսալով ապաստան գտնել այնտեղ: Մինչ այդ հեռակապով մեզ հաղորդել էին, որ գյուղը խլվել է հայ գրոհայիններից»:[11] Այսինքն, Ադղամից դիտավորյալ սխալ տեղեկություն են տվել Խոջալուն լքած բնակիչներին՝ ուղարկելով նրանց հայերի կողմից պաշտպանվող տարածք: Փետրվարի 29-ին դեպքի վայր ժամանած բազմաթիվ միջազգային լրագրողներ, ինչպես նաև ողջ մնացած Խոջալուի բնակիչները, ելնելով դիակների ընկած դիրքից և ստացած վնասվածքներից, վկայում են այն մասին, որ կրակել են ուղիղ նշանառությամբ, և այն էլ ոչ թե Նախիջևանիկ գյուղի, այլ Ադղամի կողմից, որտեղ կենտրոնացած էին Ազգային Ժողովրդական ճակատին ենթակա մի շարք զորամիավորումներ և ռազմամթերք: [4, էջ 23-26] Դիակների մեծ մասը գտնվել են Ադղամից 2-3 կմ հեռավորության վրա գտնվող տարածքում: Մարտի 2-ին, նույն լրագրողները հերթական նկարահանումների ժամանակ նկատում են, որ փետրվարի 29-ի համեմատ դիակները նշանակալիորեն փոփոխված են, խոշտանգված և աղավաղված, որը ևս մեկ անգամ բացառում է հայերի մասնակցությունը այդ սպանդին: Այդ տարածքները մինչև 1993 թ. դրությամբ գտնվում էին Ադրբեջանի ռազմական ուժերի հսկողության ներքո:

Փետրվարի 28-ից սկսած՝ Ադրբեջանում Խոջալուի իրադարձությունների մասին հաղորդագրություններն այլ պատկեր ունեն:

Ներքին գործերի նախարարության մամլո ծառայությունը, հասկանալով, որ Խոջալուի կորուստը Ադրբեջանի նախագահ Ա. Մութալիբովի համար նշանակում էր քաղաքական ձախողում, հենց նույն օրը տեղեկատվություն տարածեց, որում հաստատվում էր, որ «ԱՊՀ 366-րդ գնդի և հայկական զորքերի հարձակումը Խոջալուի վրա հետ է շարժվել, և հիմա գյուղը ադրբեջանցիների հսկողության ներքո է»:

տեղեկատվական ծառայությունը՝ հաղորդելով, որ «երկու բեռնատար ավտոմեքենա՝ Խոջալուում գոհվածների դիակներով, հասել է Ադդամ»: Կռվում գոհվել են նաև Խոջալուի օդանավակայանի պետը, դատախազը և քաղաքապետը: Խոջալուի անկումից հետո Ադրբեջանի մայրաքաղաքում ստեղծվել էր պայթյունավտանգ իրավիճակ...»: [12]

Ներկայացնենք ևս մի հաղորդագրություն: Ադրբեջանի Ազգային խորհուրդը մարտի 3-ին հրավիրված արտահերթ նստաշրջանի ժամանակ ընդունեց մի ուղերձ՝ ուղղված «Աշխարհի խորհրդարաններին», որտեղ կոչ էր անում դատապարտել Ղարաբաղի ադրբեջանցի բնակչության նկատմամբ հայերի կազմակերպած ցեղասպանությունը: Այդ ուղերձում մասնավորապես ասվում է. «Խոջալու քաղաքը 6000-անոց բնակչությամբ ջնջված է երկրի երեսից: Հայաստանի Հանրապետության ղեկավարությունը պետական քաղաքականության մակարդակով ահաբեկչություն է կատարել»: [13]

Ուշագրավ է նաև ԱԺԸ-ի Ադդամի բաժնի խորհրդի անդամ Ռ. Հաջիևի այն հայտարարությունը, թե իրենք (այսինքն՝ Ադդամի ջոկատները) կարող էին օգնել խոջալուցիներին, քանի որ թե ուժ և թե՛ հնարավորություն ունեին, սակայն երկրի ղեկավարներն ուզում էին ցույց տալ ժողովրդին, որ ուժ չունեն և կրկին օգնության դիմելով ԱՊՀ-ի բանակին, վերջինիս օգնությամբ ճնշել նաև ընդդիմությանը: [4, էջ 15] Այսպիսով, ինչպես երևում է, Խոջալուի դեպքերի պատասխանատվությունը Ադրբեջանի իշխանությունը և ընդդիմությունը բարդում էին մեկը մյուսի վրա, սակայն արդյունքը եղավ մարտին նախագահ Մութալիբովի պարտադրված հրաժարականը: Իր տված հարցազրույցներից մեկում Մութալիբովը հաստատում է, որ «1980-ական թթ. վերջերից մինչև 1990-ական թթ. սկզբները Ադրբեջանի առաջին անձանց նկատմամբ վերաբերմունքը ձևավորվում էր կախված Լեռնային Ղարաբաղում տիրող իրադրությունից» [14], [12]:

Չեխ լրագրող Դանա Մազալովային տված հարցազրույցում Ա. Մութալիբովը նշել է, որ Ադրբեջանում կային ուժեր, ովքեր աշխատում էին նախագահին վարկաբեկել և այդ ուժերը շահագրգռված էին ցույց տալ Խոջալուի կոտորածի կողմերը Բարձրագույն խորհրդում իրեն պաշտոնանկ անելու համար: Այդ ուժը, ըստ Մութալիբովի, կարող էր լինել ԱԺԸ-ն, իսկ հայերի մասնակցությունը Խոջալուի կոտորածին, ինքն անհետք էր և անհավանական է համարում: [15]

Մութալիբովի հրաժարականից հետո երկրի ժամանակավոր կառավարումն անցնում է Բարձրագույն խորհրդի նախագահ, ռուսամետ կողմնորոշման Յակուբ Մամեդովին, կարճ ժամանակ անց, մայիսի 9-ին, Ղարաբաղում Ադրբեջանի վերահսկողության ներքո գտնվող վերջին հենարանը՝ Շուշին ազատագրվում է հայկական ուժերի կողմից՝ Ադրբեջանի ներքաղաքական իրավիճակի նոր փոփոխությունների առիթ ստեղծելով: Յ. Մամեդովը անմիջապես ճանաչում է Ադրբեջանի Պաշտպանության նախարար Ռ. Ղազիևին՝ որպես ազգի դավաճան՝ մեղադրելով նրան Շուշին պաշտպանելու անկարողության և այն դիտավորյալ հայերին «հանձնելու» մեջ: [16, էջ 185]

Մայիսի 14-ին Ադրբեջանում գումարվում է Բարձրագույն խորհրդի նիստը՝ նվիրված Խոջալուի դեպքերը հետաքննող պատգամավորական հանձնաժողովի գեկույցի լամանը: Հանձնաժողովը հայտարարում է Մութալիբովի անմեղությունը Խոջալուի անկման գործում և պատգամավորների մեծ մասի քվեարկությամբ վերականգնում Մութալիբովին՝ որպես Ադրբեջանի նախագահ, որն անմիջապես երկրում բոլոր քաղաքական-հասարակական կազմակերպությունների գործունեությունը արգելող և Բաքվում արտակարգ իրավիճակ հաստատող հրաման է տալիս: Մայիսի 15-ին, ԱԺԸ-ն վերջնազիր է ներկայացնում երկրի նախագահին՝ չեղյալ համարել նախորդ օրն ընդունված որոշումները, իսկ ժամեր անց, ԱԺԸ-ի ուժերը՝ պատգամավոր Ի. Համիդովի գլխավորությամբ, զինված հեղաշրջում են կատարում, որի արդյունքում Ա. Մութալիբովը փախչում է Մոսկվա: Իր ձեռքակալությունից քիչ առաջ Ադրբեջանի Ազգային անվտանգության նախարար Վազիֆ Հուսեյնովը, ակնարկելով Բաքվի ԱԺԸ-ի որոշ քաղաքական գործիչների, հայտարարեց, որ «Բաքվի հունվարյան դեպքերը և 1992թ. Խոջալուի դեպքերը միևնույն մարդկանց ձեռքի գործն են»: Խոջալուի սադրանքին հաջորդած հեղաշրջումից հետո Ադրբեջանի նոր ղեկավարությունը Աբուլֆազ Էլչիբեյի գլխավորությամբ, Խոջալուի բնակիչների նկատմամբ իրենց հրեշավոր հանցագործությունը թաքցնելու համար նախաձեռնեցին իրադարձությունների նպատակաուղղված նենգափոխում՝ ներկայացնելով որպես արցախյան ուժերի կողմից խաղաղ բնակիչների «կոտորած»: Փաստորեն, Ղարաբաղյան ռազմաճակատում տեղի ունեցած խոշոր իրադարձությունը դառնում է Ադրբեջանի ներքաղաքական ուժերի միջև իշխանական պայքարի թեժացման համար գործիք: Ադրբեջանական քաղաքականությունը պատմության, իրականության խեղաթուրման միջոցով հանդես է գալիս իբրև

«գոհ»՝ «հայկական ագրեսիայի ձեռքերում»՝ փորձելով կեղծել իրական դեպքերը և վարկաբեկել հայ ժողովրդին միջազգային հանրության առջև: Պաշտոնական Ադրբեջանը մեղադրում է հայերին քաղաքացիական բնակչության վրա կրակ բաց անելու համար: Իրենց գործողություններն արդարացնելու նպատակով Բաքվի իշխանությունները ընտրեցին բոլոր հնարավոր բացատրություններից ամենապարզունակը՝ հայտարարելով, թե հայերը Խոջալուի բնակիչներին միջանցք չէին թողել: Այդ մասին հիշատակում է նաև անգլիացի լրագրող Թոմաս դե Վաալը: [17, էջ 243-246] Մինչդեռ նրանք մոռանում են, որ պաշտոնանկությունից կարճ ժամանակ անց Ա. Մութալիբովը խոստովանել է, որ «հայերի կողմից միջանցք էր թողնվել, որով մարդիկ կարող էին հեռանալ»: [18] Միջանցքի թեմայով ադրբեջանական պնդումները վերջին տարիների ապացույցների բեռի տակ որոշ փոխակերպումներ են ապրել: Եթե սկզբում ժխտվում էր միջանցքի առկայությունը, ապա հետագայում դրա գոյությունն ընդունվում էր, բայց որոշակի վերապահումներով՝ նշելով հանդերձ, որ հայկական կողմը չի նախազգուշացրել գրոհի մասին: Սակայն հումանիտար միջանցքի մասին ադրբեջանցիները տեղեկացվել են հայկական կողմից բարձրախոսների միջոցով: [19][20, էջ 4] Իրականում հնարավոր է, որ բնակչության որոշ մասը իրազեկված չլիներ, սակայն ցանկության դեպքում քաղաքի ղեկավարության համապատասխան աշխատակիցները նրանց կարող էին տեղեկացնել: Ըստ ընդունված կարգի, քաղաքի ղեկավարությունը նման դեպքերում պարտավոր էր ոչ միայն տեղեկացնել, այլ նաև կազմակերպել բնակչության էվակուացիան:

Ադրբեջանի պատմաբանները կեղծելով պատմական փաստերը Արցախի ռազմական հաջողությունները Խոջալուում կապում են ռուսական օգնության հետ, մասնավորապես՝ Ստեփանակերտում տեղակայված ԱՊՀ 366-րդ մոտոհրաձգային գնդի հետ:

«Վերջին ժամանակներում, - գրում է Էլմիրա Ախունդովան, - Խոջալուում են հաստատվել Ֆերգանայից գաղթած թուրք-մեսիթցիներ ու Հայաստանից արտաքսված ադրբեջանցիներ, որի հետևանքով գյուղաքաղաքը մեծացել է ու հանրապետական նշանակության կարգավիճակ ստացել: Այստեղ բնակչության թիվը հասնում էր 7000-ի: 1992թ. փետրվարի 26-ին հայկական ավազակային խմբավորումները ԱՊՀ «փառապանծ» բանակի օգնությամբ մաքրեցին այս քաղաքը երկրի երեսից»: [20, էջ 4] [21, էջ 22] Շարունակելով նույն կեղծիքը, Հավվա Մամեդովան գրում է. «Ունենալով ինքնապաշտպանական ջոկատ՝ 50-60 ինքնաձիգ ու որսորդական հրացան, կտրված լինելով աշխարհից, քաղաքը մինչև ստամները զինված հայ զինվորների շրջափակման մեջ էր հայտնվել, ովքեր ունեին ժամանակակից ծանր հրետանի»: [21, էջ 22], [25 էջ 132-133]

Նշենք, որ հիշատակված մոտոհրաձգային գունդը այդ ժամանակ չէր կարող որևէ ռազմական գործողություններ իրականացնել, այն էլ՝ հայերի կողմից հանդես գալով, որովհետև գնդին հրաման էր տրված ճնշել միայն գնդի կողմը ուղղված կրակակետերը՝ առանց գնդի տարածքը լքելու: Ու հենց այդ էր պատճառը, երբ 1992թ. փետրվարի 23-ին ադրբեջանցիները Շուշիից և Ստեփանակերտի մերձակայքում գտնվող Ջանհասան ադրբեջանաբնակ գյուղի հենակայանից հրետակոծեցին Ստեփանակերտում տեղակայված ԱՊՀ զինված ուժերի 366 գնդի տարածքը (ինչի հետևանքով զոհվեց 2, վիրավորվեց 8 զինծառայող), այդ առնչությամբ Անդրկովկասյան զինվորական օկրուգի հրամանատարությունը հրաման տվեց ճնշել գնդի տարածքը հրթիռակոծող կրակակետերը: [22, էջ 51] Այդ նույն ժամանակ Ադրբեջանի Ազգային ճակատի տեղեկատվական կենտրոնը հաղորդել էր, որ փետրվարի 25-ին ժամը 21:00-ի սահմաններում, 366-րդ ռուսական բանակի մոտոհրաձգային գունդը, որը տեղավորված էր Խանքենդիում (Ստեփանակերտում), հայկական զորամիավորումների հետ սկսել էր Խոջալու գյուղի վրա տանկային հարձակում, և որը մինչ այդ երկու շաբաթ գտնվում էր շրջափակման մեջ: Նրանց հավաստմամբ փետրվարի 26-ին՝ առավոտյան ժամը 5-ի սահմաններում, Խոջալուն ընկավ: Ինչպես հաղորդում է Ադրբեջանի ներքին գործերի նախարար Թոֆիկ Քերիմովը, դրա հետևանքով զոհվել են 100 ադրբեջանցի, վիրավորվել են 200-ը: Մի մասն էլ պատասպարվել են շրջակա լեռներում... [23]

Ադրբեջանցի պատմաբաններն առանձին գրքերից բացի, Խոջալուի դեպքերին անդրադարձել են նաև Դպրոցական և բուհական դասագրքերում: 2009-2011 թթ. հրատարակված դպրոցական (11-րդ դասարանի համար) դասագրքերում առանձին պարագրաֆով ներկայացվում են Խոջալուի դեպքերը, որոնք վերնագրված են ցեղասպանություն անունով: Դասագրքի հեղինակները կեղծելով պատմական փաստերը, գրում են, որ 1992 թ. փետրվարի 22-ին երեկոյան ժամը 9-ին հայկական ռազմական կազմավորումները ռուսական 366-րդ մեքենայեցված դիվիզիայի հետ միասին հարձակվեցին Խոջալուի վրա: Չափազանցնելով հայկական ուժերի քանակը և նվազեցնելով

ադրբեջանցի պաշտպանների թիվը՝ 150-ի՝ 22 պաշտպաններ Ալիֆա Հաջինի ղեկավարությամբ, երեք անգամ ետ են մղել թշնամու՝ հայերի հարձակումները, որի արդյունքում նա հերոսաբար զոհվել է, և համարվում է Ադրբեջանի ազգային հերոս: Այս ցույց է տրվում, թե ինչպես հրամանատար Թոֆիկ Հունեյնովը իր մարտական ընկերներով ետ է մղել թշնամու բազմաթիվ գրոհներ և օգնել խաղաղ բնակչությանը դուրս գալ շրջափակումից: Ընկնելով շրջափակման մեջ նա ինքնասպանությամբ վերջ է տալիս իր կյանքին և հետմահու արժանանում Ադրբեջանի ազգային հերոսի կոչման: Խոջալուի զոհերի թիվը չափազանցնելով ադրբեջանցի հեղինակները նշում են, որ ցեղասպանության հետևանքով զոհվել է 613 մարդ, 487-ը ծանր վիրավորվել է, 1275-ը՝ գերի ընկել, 8 ընտանիքներ ի սպառ ոչնչացվել են, իսկ քաղաքն էլ՝ այրվել: Այդ ժամանակ նույնիսկ դիակների հետ վարվեցին շատ դաժանորեն: Ամփոփելով նշում են, որ այդ գործողությունը ամենադաժան գործողությունն է մարդկության դեմ 20-րդ դարում:[24, էջ 11-12] Կեղծելով և խեղաթյուրելով Խոջալուի դեպքերը, նրանք մոռացության են տալիս հայ ազգաբնակչության ցեղասպանությունը Սումգայիթում և Բաքվում, որի հետևանքով զոհվեցին հազարավոր մարդիկ, իսկ հազարավոր հայեր արտագաղթեցին:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Լեոնային Ղարաբաղի Հանրապետություն (1991 թ. օգոստոս – 1992թ. հունվար), Փաստաթղթեր, կազմող՝ Հ. Աբրահամյան, Եր., 2011:
2. Մինայան Է., Հայաստանի Երրորդ Հանրապետության պատմություն, Եր., 2013:
3. Բալայան Վ., Դրվագներ արցախահայության ազատագրական պայքարի և պետականակերտման պատմության (1813-2007 թթ.), Ստեփանակերտ, 2012:
4. Демоян Г., Мелик-Шахназарян Л., Ходжалинское дело: особая папка, Ер., 2003.
5. “Независимая газета”, 18.06.92.
6. Ջոհրաբյան Ե., Ադրբեջանի հակահայ ինֆորմացիոնականությունը և Խոջալուի խնդիրը համացանցում, ԵՊՀ ՈՒԳԸ գիտական հոդվածների ժողովածու, Եր., 2016:
7. Ս. Օհանյան, Հայկական բանակի 20-ամյա տարեգրությունը, Եր., 2012:
8. «Երկիր», 28.02.1992, թիվ 36 (125):
9. “Независимая газета”, 26.02.1992.
10. “Бакинский рабочий”, 03.03.1992.
11. Мегополис Экспресс, 22.04.1992.
12. “Бакинский рабочий”, 28.02.1992.
13. “Бакинский рабочий”, 03.03.1992.
14. “Политический журнал”, 24. 05. 2004.
15. “Независимая газета”, 02.04.1992.
16. Goltz T., Azerbaijan Diary, Armonk, New York, 1998.
17. Թ. դե Վաալ, Սև այգի: Հայաստանն ու Ադրբեջանը՝ խաղաղության ու պատերազմի միջև, Եր., 2007:
18. “Независимая газета”, 02.04.1992.
19. “Независимая газета”, 18.06.1992:
20. Ахундова Э., Ходжалы. Хроника геноцида, Баку, 1993.
21. Мамедова Х., Ходжалы: Шехиды и Шахиды, Баку, 2004.
22. Հակոբյան Տ., ԼՂՀ հռչակումը և պետական շինարարության գործընթացը, Եր, 2011:
23. Азеринформ, 26.02.1992.
24. Մինայան Է., Արցախյան շարժման և ԼՂՀ պատմության կեղծարարությունն ու նենգափոխումը ադրբեջանական դասագրքերում, «ԼՂՀ դատական իշխանություն իրավական տեղեկատվական-վերլուծական հանդես», Ստեփանակերտ, 2012, 2(6):
25. Манасян А., Карабахский конфликт, ключевые понятия и хроника, Ер., 2005.

РЕЗЮМЕ
Об освещении событий Ходжалу 1992 года
Зина Гасьян

Ключевые слова: НКР, азербайджанская агрессия, силы самообороны, Ходжалу (Иванян), турки-месхетинцы, Аяз Муталибов, Агдам (Акна), азербайджанская фальсификация.

Накануне освобождения Ходжалу вооруженные силы Арцаха объявили о том, что азербайджанским мирным жителям предоставлен гуманитарный коридор для того, чтобы покинуть территорию. Прежде чем начать военные действия, арцахская сторона, используя громкоговорители, оповестила местных жителей о предстоящем наступлении и предложила немедленно покинуть территорию. В ответ бакинские власти проявили полное безразличие. Невинные мученики стали жертвой ожесточенной борьбы между властями Азербайджана и оппозицией, о чем неоднократно свидетельствовали бывшие власти. Но в нынешних ситуациях, азербайджанские историки и политические деятели, искажая реальность вокруг событий в Ходжалу, пытаются преподнести его как месть со стороны армян.

SUMMARY
On the Events of Khojalu in 1992
Zina Gasyan

Key words: NKR, Azerbaijanian aggression, forces of self-defence, Khojalu (Ivanyan), Meskhetian Turks, Ayaz Mutalibov, Aghdam (Akna), Azerbaijanian falsification.

On the eve of the liberation of Khojalu, the armed forces of Artsakh made a statement, according to which a humanitarian corridor was provided for the Azerbaijani civilians to leave the area. Before starting the military operations, the Artsakh side informed the residents of Khojalu over loudspeakers about the imminent attack and proposed to immediately leave the area. In response to it, the Baku authorities displayed complete indifference. The innocent martyrs of Khojalu became the victims of the fierce struggle between the Azerbaijani authorities and opposition, which has been repeatedly stated by the former officials. However, nowadays, the Azerbaijani historians and politicians distorting the reality, try to present the Khojalu events as an act of vengeance by Armenians.